

*Гайдош Мар'ян,
Роман Світлана
(м.Кошице, Словаччина)*

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РАДА ПРЯШПВЩИНИ І СПРОБИ ВИРШЕННЯ УКРАЇНЬСЬКОГО ПИТАННЯ В ПІСЛЯВОЄННІЙ СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Українське питання в східноєвропейських державах наприкінці та в перші роки після завершення Другої світової війни мало непростий і багатогранний характер. Воно стосувалося, зокрема, і становища України в радянській імперії та на міжнародній арені в післявоєнні роки, тим більше, як однієї з держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй (1945 р.). Разом з тим, воно включало і складний комплекс питань щодо приналежності великих груп українців, які мешкали в зарубіжних державах „радянського блоку”.

Під поняттям „українське питання” стосовно предмету дослідження – післявоєнної історії східноєвропейських (сучасних – центрально-європейських) держав доцільно розуміти міжнародні, політичні, соціально-економічні та культурно-національні проблеми українського населення в Польщі, Чехословаччині (Словаччині), Угорщині, Румунії та в ряді інших країн, пов'язані з долею українськомовних автохтонних жителів, які, зазвичай мешкали в прикордонних регіонах з Україною.

Останнє, тобто, місце переважного розселення у прикордонні створювало значні труднощі з розв'язання українського питання в країнах-сателітах СРСР через активну підтримку місцевими українськомовними жителями національно-визвольних змагань українського народу та боротьби Української Повстанської Армії (УПА) проти сталінського режиму в післявоєнні роки. Під тиском Москви та й з власної ініціативи східноєвропейські союзники намагалися ізолювати українців від українців, брали безпосередню військову участь в блокаді маневреної партизанської війни збройних підрозділів УПА біля кордонів, і навіть вдавалися до масових каральних акцій щодо українського населення. Прикладом цього може бути примусове масове виселення українців Польщі з південно-східного прикордонного регіону – Лемківщини на нові польські балтійські і західні землі в рамках так званої Акції „Вісла” (1947 р.). Дещо „м'якшого”, але по суті такого ж характеру була і спроба чехословацької влади „остаточно розв'язати” українське питання в країні шляхом оптації-переселення українськомовного населення Східної Словаччини на українську Волинь (1946–1947 рр.).

Разом з тим, історія східноєвропейських держав другої половини 1940-х – початку 1950-х років має декілька показових прикладів щодо спроб інтеграції українства в регіоні Центральної та Східної Європи. Найбільш яскравим з них стало прагнення до самоінтеграції української спільноти в

Карпатському регіоні, що проявилось в діяльності українських народних рад в Закарпатті, Пряшівщині і Мараморощині. Спільним спонукальним чинником до заснування і активних дій Народної Ради Закарпатської України (НРЗУ), Української Народної Ради Пряшівщини (УНРП) та українських народних комітетів Мараморош-Сигетського округу було прагнення до возз'єднання з Україною.

1. *Народна Рада Закарпатської України (НРЗУ)*: НРЗУ була обрана Першим з'їздом народних комітетів Закарпаття 26 листопада 1944 року (м. Мукачево). З'їзд прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. НРЗУ здійснювала всю повноту влади – законодавчої і виконавчої на території Закарпаття з кінця 1944 до кінця 1945 років, коли на основі радянсько-чехословацького Договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 року Закарпаття ввійшла до складу СРСР і в січні 1946 року була створена Закарпатська область у складі УРСР. НРЗУ здійснила земельну реформу, націоналізацію промислових і торговельних підприємств, залізничного транспорту і засобів зв'язку, а також власності колишніх окупантів і колаборціоністів, розбудовувала шкільництво і науку.

2. *Українські Народні Комітети Мараморощини*: Після Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України серед українського населення Мараморощини також розпочався рух за возз'єднання із Україною. У січні 1945 року було проведено мітинг і збори мешканців м. Мараморош-Сигет, де схвалено резолюцію про возз'єднання і обрано міський народний комітет на чолі з П.Одовічуком. 4 лютого 1945 року відбувся Перший з'їзд народних комітетів Марамороської округи, який підтримав Маніфест про возз'єднання з Україною та обрав окружний народний комітет. Рішенням Союзницької Комісії про належність цієї території до Румунії діяльність українських національних комітетів Мараморощини уже в 1945 році була припинена.

3. *Українська Народна Рада Пряшівщини (УНРП)*: УНРП була обрана Першим з'їздом делегатів від українських сіл і округів Пряшівщини 1 березня 1945 року (м. Пряшів). На початковому етапі діяльності частина керівництва УНРП притримувалася ідеї возз'єднання Пряшівщини з Україною. Надалі УНРП декларувала себе прихильницею чехословацької державності. УНРП мала власне місце в політичній системі повоєнної Словаччини і намагалася закріпити свою позицію в конституційно-правовій системі держави. Вносила законодавчі ініціативи. Визначним чином сприяла післявоєнній господарській відбудові знищених війною північно-східних регіонів Словаччини, як і відродженню та підтримці національної освіти і культури. Модель УНРП однак не відповідала тодішнім комуністичним уявленням про вирішення національного питання, тому УНРП в 1952 році припинила свою діяльність – в кінцевому результаті було реалізовано варіант заміни цієї активної організації суспільно-політичного характеру на національно-культурне товариство – КСУГ.

В планах щодо вирішення проблем становища національних меншин в післявоєнній Чехословаччині поступово формувалася відмінний підхід до

вирішення становища слов'янських і неслов'янських національностей. У цьому контексті після визволення ЧСР з-поміж національних меншин всі громадянські права були визнані лише русинам/українцям, що було обумовлене слов'янською орієнтацією держави, а також їх активною участю в національно-визвольному русі. Тільки громадяни цієї національності мали можливість активно включитися у всі сфери громадського і політичного життя та реалізувати і свої національні потреби.

Рішення про возз'єднання Закарпатської України з СРСР восени 1944 року, значним чином вплинуло на активність русинської/української еліти в Словаччині з метою приєднання північно-східної Словаччини до Закарпатської України. Для поширення цієї ідеї, втім, домінуючу роль грала не прорадянська орієнтація, але переконання, що в Закарпатті і в північних районах Східної Словаччини живе один етнос.

У цьому дусі спочатку діяла і Українська Народна Рада Пряшівщини (УНРП), заснована на з'їзді делегатів з русинських/українських населених пунктів в Пряшеві 1 березня 1945 року.

Згідно з попереднім задумом, з'їзд повинен був відбутися ще 15 лютого 1945 року. Оскільки про скликання з'їзду і питаннях, які передбачалося обговорити на ньому, не була поінформована Військова Рада 4-го Українського фронту, проведення з'їзду її рішенням було заборонене. У зв'язку з цим, 14 лютого 1945 року представники Військової Ради 4-го Українського фронту виїхали 14 лютого 1945 року до Пряшева, де більш, ніж 100 делегатів, які зібралися в Руському домі, повідомили, що з'їзд поки що відбутися не може і рекомендували їм розійтися по домівках. Потім, після переговорів члена організаційного комітету Івана Рогаль-Ільківа з членом Військової Ради генерал-полковником Мехлісом, дату проведення з'їзду було погоджено на 1 березня 1945 року[1].

Попередній термін проведення з'їзду було перенесено швидше за все і з тієї причини, що члени підготовчого оргкомітету здійснювали агітацію в Східній Словаччині за приєднання цієї території до Радянського Союзу. Як вказує у своїх спогадах чільний представник УНРП Іван Жідовський, 15 лютого 1945 року агітатори були попереджені радянським військовим командуванням в Пряшеві про те, що їх діяльність суперечить союзницькій угоді між радянським урядом і урядом ЧСР і в даних умовах є передчасною [2].

Якщо питання возз'єднання Закарпатської України з СРСР на міжнародному рівні вдалося обґрунтувати як двосторонню проблему СРСР і Чехословаччини, то порушення територіальної цілісності ЧСР шляхом відділення частини Словаччини могло негативно вплинути на союзницькі відносини в рамках антигітлерівської коаліції, а цього наприкінці війни не бажала жодна із сторін. Варто було передбачати, що можливе порушення територіальної цілісності Словаччини викликало б набагато негативніший відгук міжнародної громадськості, ніж у випадку із Закарпатською Україною [3, s.262-310]. Негативне ставлення радянських державно-політичних кіл до

питання приєднання Східної Словаччини до України витікало також із заяви К.Готвальда на московських переговорах про УП розділ урядової програми, положення якого торкалися саме Закарпатської України.

Незважаючи на вказані обставини, прагнення включення Пряшівщини до Закарпатської України існували. Ця ідея, безумовно, вплинула і на проведення установчого з'їзду УНРП 1 березня 1945 року. На його засіданні були присутні 210 учасників, серед яких нараховувалося 27 вчителів, 11 службовців, 3 священники, 2 торговці, 2 лісники, 111 робітників і селян, 54 учнів гімназій і студентів [1, А.13].

Атмосфера і схвалені документи установчого з'їзду УНРП багато чому нагадувала з'їзд народних комітетів Закарпатської України. Основним документом засідання стала резолюція, в якій висловлювалася підтримка Маніфесту першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання з Радянською Україною. Водночас було проголошено національну єдність населення Пряшівщини з жителями Закарпаття і російським народом.

З'їзд обрав Українську Народну Раду Пряшівщини в складі 28 чоловік – по 2 особи від кожного округу, представленого на зїзді, та 7 членів Президії УНРП. До Президії УНРП були обрані: Василь Караман (Vasif V. Karaman) – голова, Петро Бабей (Peter Babej) – перший заступник голови, Петро Жідовський (Peter I. Židovskij) – другий заступник голови, Іван Рогаль-Ільків (Ivan Rohal'-Il'kiv) – головний секретар, Д.Ройкович (D. Rojkovič) – секретар, Андрій Єник (Andrej Jenik) – Дезидер Міллі (Dezider Millý) – касир [1, А.7-8].

З'їзд уповноважив УНРП захищати національні, культурні і соціальні права українців. При цьому матеріали з'їзду засвідчують про домінацію ідей возз'єднання Пряшівщини з Україною. Таку державноправову орієнтацію УНРП підтверджують документи з'їзду, в яких майже не говорилось про існування чехословацьких і словацьких національно-державних органів. У телеграмах, які від імені делегатів з'їзду були надіслані хіба що радянським представникам і Народній Раді Закарпатської України, висловлювалося сподівання, що в недалекому майбутньому український народ возз'єднається в єдиній державі.

Рішення з'їзду та діяльність УНРП викликали занепокоєння в Словацькій Національній Раді (СНР), яка прагнула зберегти цілісність Словаччини. Втім плани УНРП щодо приєднання Пряшівщини до СРСР не відповідали ні реальній міжнародній, ані внутрішньополітичній ситуації. Негативну позицію до таких спроб зайняло і керівництво СРСР [4, s.599-600]. Словацькі державні органи і політичні сили намагалися заспокоїти ситуацію на північному сході Словаччини і підтвердити, що обіцянки стосовно покращення становища української/русинської національної меншини у визволеній Чехословаччині будуть виконані.

Керівні діячі УНРП поступово зрозуміли нереальність приєднання частини Східної Словаччини до СРСР і переглянули своє ставлення до СНР і влади ЧСР. 9 квітня 1945 року під час переговорів представників СНР

Г.Гусака, Т.Тварожка і УНРП – В.Карамана, П.Бабєя та І.Рогаль-Ільківа було проголошено, що СНР визнає УНРП в якості верховного представника українського населення Словаччини. УНРП підготувала для СНР меморандум, в якому сформулювала свою позицію щодо становища русинів/українців в Словаччині і вимоги стосовно вирішення основних економічних, соціальних, політичних, освітніх і культурних питань національної меншини [5,6].

Проект Меморандума було попередньо передано Президії СНР уже 15 квітня 1945 року. Його текст обговорила і затвердила УНРП на засіданні 22 квітня 1945 року [6]. В Меморандумі, з-поміж іншого, було визначено ставлення УНРП до законодавчих і виконавчих державних органів ЧСР і Словаччини, висловлена повна підтримка Кошицькій урядовій програмі. Водночас в ньому висувалася вимога щодо пропорційного представництва русинів/українців у СНР, депутатів до якої мала делегувати УНРП. Меморандум містив також вимогу пропорційного представництва русинів/українців в центральних органах державної виконавчої влади, зокрема в Корпусі Уповноважених та інших інституціях, а також в місцевих органах влади, насамперед в регіонах де мешкала національна меншина. Особливу увагу було звернуто на розвиток українського шкільництва та пропонувалося створити спеціальний освітній реферат для управління українськими школами [6].

СНР обговорила Меморандум УНРП на пленарному засіданні 26 травня 1945 року та прийняла конкретні рішення щодо реалізації його положень. В їх рамках, зокрема, СНР вирішила забезпечити відповідну кількість місць для депутатів, делегованих УНРП, та гарантувати представництво русинів/українців в державних органах влади. Було також вирішено створити український реферат, підпорядкований безпосередньо Уповноваженому з питань шкільництва і освіти. До повноважень реферату входили всі питання українського шкільництва, включаючи персонально-кадрові і педагогічно-дидактичні [6]. СНР цими рішеннями підтвердила, що рівноправні стосунки з русинами-українцями в Словаччині не тільки декларує, але і послідовно впроваджує в життя. УНРП пішла назустріч новим органам влади ЧСР і Словаччини та остаточно зняла вимогу возз'єднання Пряшівщини з Україною.

Таким чином, з ширшого історичного погляду – в контексті вирішення українського питання в післявоєнній Східній Європі та реалізації стратегічної історичної мети української нації і державності – возз'єднання українських земель і українського народу лише діяльність НРЗУ у цьому напрямі була успішною. Проте потрібно об'єктивно визнати, що і УНРП, і народні комітети Мараморощини також зіграли важливу роль в консолідації українства і зростанні рівня національної свідомості українського населення в центральноевропейському регіоні в перші післявоєнні роки.

1. Резолюция съезда делегатов и другие материалы по проведению 1-го съезда представителей украинского населения, проживающего в Пряшевской области Восточной Словакии // Центральный державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Фонд 1. Центральный комитет КПУ. Документи загального відділу (таємна частина). – Опис 23 (1941-1946 рр.). – Одиниця збереження 1461.
2. A VM Prešov, f. Spomienky. Zápis rozhovoru s Ivanom Židovským v Sabinove dňa 18. decembra 1965. Zapsal Š. Pažur.
3. Brod, T.: Československo a Sovětský svaz 1939 - 1945. Moskva - objeť u pouto. Praha 1992.
4. Dejiny SNP. III zväzok.
5. ŠOBA Prešov, fond UNR 1945-1948.
6. A ZRUSR Prešov, fond UNRP, a. j. 341.

SUMMARY

Marian Gaidosh, Svitlana Roman. UKRAINIAN HUMAN COUNCIL IN PRESOV IN THE CONTEXT OF TRYING TO SOLVE THE QUESTION OF UKRAINIAN IN AFTER WAR PERIOD IN EASTEN EUROPE

In the article described the activity UHCP in the year 1945 which solve the problems of the ukrainian population of the Easten Slovakia on the historical side of alternative variants of solving the ukrainian question in the region of Central Europe after Second World War.

*Ферков Оксана
(м. Ужгород)*

ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ УГОРСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX ст.

Переважна більшість галузів науки виводить свою історію з першої половини XIX ст. Досягнення у порівнянні з попереднім часом визначальні. Абсолютизм і становість, прагнучи до раціонального устрою держави, потребували досконалого знання відносин, ця потреба прискорила вивчення історії, географії, статистики Угорщини. Виходячи з того що знання гуманітарних і суспільних наук стало невідомою умовою для тих хто займався політикою і громадським життям, чи просто цікавився нею, ці науки мали авторитет у найширших колах. Отже, бачимо що суспільні відносини, громадське життя, розвиток держави, вимагали активізації історіографічних пошуків в Угорщині в кінці XVIII – на початку XIX ст.

У XVIII ст. у Європі, як наслідок першої наукової революції, відбулося утворення нового класичного типу науки [16, 22]. Ще вчені епохи Просвітництва створили нові теорії про природу, суспільство та історію, про які вели дискусії між собою та поширювали в широких колах громадськості. Із 1770 р. їхні погляди почали впливати на суспільні та політичні порядки більшості країн Європи.

Показником суттєвих змін у науковому пізнанні стало зростання його самосвідомості. Історико-наукові знання набувають систематизованого характеру, з'являються перші узагальнюючі схеми історії та класифікації наук. Історико-наукові знання цього періоду існували або у вигляді загальних схем історії наук, людського розуму, або історії окремих галузей знання (історія медицини, історія математики).

Зростаюча економічна та політична інтеграція світу сприяла процесам культурного обміну між різними народами. Це стало стимулом для збагачення і прискорення еволюції кожної окремої національної культури. З'явилися універсальні явища, що поширилися світом і стали надбанням культури різних народів, невтрачаючи, однак, на національному ґрунті своїх неповторних рис. Таким універсальними явищами стали течії культурного і наукового процесу – романтизм, реалізм, натуралізм та ін.

Відомо, що кінець XVIII – початок XIX ст. пов'язаний з розвитком нового ідейного напрямку – романтизму. Становлення романтизму зумовлене багатьма причинами, найважливішою з яких був історичний досвід європейських революцій, передусім Великої французької. Французька революція схвилювала політичний і суспільний лад всієї Європи. Романтизм намагався протиставити утилітаризмові й нівелюванню особистості свободу й досконалість, пафос особистої суспільної незалежності. У романтизмі співіснують утвердження самоцінності духовно-творчого життя людини, зображення сильних пристрастей, заклики до національно-визвольної боротьби, прийняті